

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ดิน น้ำ และป่า นับเป็นทรัพยากรที่เอื้อประโยชน์ขั้นพื้นฐานแก่ประชากรมนุษย์ โดยเฉพาะประชากรในประเทศที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักเช่นประเทศไทย ซึ่งทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ต้องตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมและลดลงอันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เป็นพื้นฐาน ในสภาพธรรมชาติที่ยังมิได้ถูกรบกวน ทรัพยากรเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์และเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกันอย่างมีคุณภาพ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่ง และมีความเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ อย่างแยกไม่ออก ประโยชน์ของป่าไม้นอกจากเป็นแหล่งปัจจัยสี่แล้ว ยังมีประโยชน์เชิงนิเวศวิทยาในฐานะเป็นตัวควบคุม หรือรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมอีกด้วย (Diller, O. D., 1965 ; Dasmann, R. F., 1976 ; Per-Olove., and Howe, C. W., 1979) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อทุกสรรพชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์ผู้เป็นทั้งสัตว์โลกและสัตว์สังคมที่อาศัยปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงชีพ แม้นยามที่คนเข้าอาศัยร่วมไม้ ใช้ออกผลเป็นอาหาร ใช้น้ำมาเผาถ่านหรือทำพิธีกรรมต่าง ๆ ป่านั้นก็ไม่เคยกล่าวล่ำเลาะบุญคุณ แม้ว่าคนจะทำลายป่าก็ตาม (ปลอดประสพ สุรัสวดี, 2541)

ในอดีตประเทศไทยเคยมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์พร้อมไปด้วยสรรพชีวิตทั้งมวล ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ ต่อมาเมื่อประมาณปี 2439 ประเทศไทยได้รับอิทธิพลของแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าของมหาอำนาจตะวันตก โดยถือว่าป่าไม้เป็นของรัฐและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐ (อานันท์ ปันยารชุน, 2541) การจัดการ การอนุรักษ์ฟื้นฟูและการพัฒนากระบวนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจึงขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กำหนด โดยให้ข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย ในลักษณะตัวแทนที่มีอำนาจเต็ม (กรมป่าไม้, 2541 ก.) รัฐเห็นว่า "รัฐ" เป็นเจ้าของป่า เป็นผู้บริหารจัดการป่าและเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากป่า ส่วน "คนหรือชาวบ้าน" เป็นศัตรูของป่า เป็นผู้บุกรุกป่าและอยู่ร่วมกับป่าไม่ได้ จากแนวความคิดแนวนโยบายและวิธีการจัดการป่าเท่าที่ผ่านมา จึงเป็นไปในแนวทางที่รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย

เป็นผู้ดำเนินการและได้ประโยชน์จากป่า ผลของการดำเนินการในแนวนี มีส่วนทำให้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดลงอย่างรวดเร็ว ผู้มีอำนาจทางการเมือง การปกครอง บริหารและอำนาจทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นคนจำนวนน้อย ได้อาศัยพื้นที่ป่าแสวงหาผลประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สังคมโดยส่วนรวมได้ผลตอบแทนเป็นตัวเงินไม่คุ้มกับทรัพยากรที่สูญเสียไป ประชาชนในชนบทหรือชาวบ้านที่อยู่ใกล้ป่าและต้องพึ่งพาอาศัยป่าเพื่อการดำรงชีพต้องตกอยู่ในฐานะเป็นผู้กระทำผิดและถูกขับไล่ออกจากพื้นที่ที่เคยทำมาหากินมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนในการแย่งสิทธิการเป็นเจ้าของและผู้จัดการป่า (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ, 2536)

จากสถิติข้อมูลกรมป่าไม้ (2541 ข.) พบว่า ปี 2541 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีเหลืออยู่ประมาณ 81,076,428 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 25.28 ของประเทศ ลดลงจากช่วงสิบปีที่แล้วประมาณ 8,800,754 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 9.79 ในขณะที่ประชากรของประเทศเมื่อปี 2540 มีประมาณ 60,816,227 คน เพิ่มขึ้นจากช่วงสิบปีที่แล้วประมาณ 6,943,055 คน คิดเป็นร้อยละ 12.89 หากพิจารณาในจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นจังหวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่ประมาณ 1,332,499 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 47.32 ของเนื้อที่จังหวัด ลดลงจากช่วงสิบปีที่แล้วประมาณ 261,376 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 16.40 ในขณะที่ประชากรของจังหวัดเมื่อปี 2540 มีประมาณ 408,804 คน เพิ่มขึ้นจากช่วงสิบปีที่แล้วประมาณ 4,443 คน คิดเป็นร้อยละ 1.10 แสดงให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยภาครัฐที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะเน้นแต่การจัดการทรัพยากรอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น ไม่คำนึงถึงการจัดการทรัพยากรทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน อีกทั้งยังพยายามแยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ขาดการระลึกถึงวัฒนธรรมกับสังคม เพราะมนุษย์นั้นได้พัฒนาตัวเองไปพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ (นาท ตันหวิรุฬห์ และพูลทรัพย์ สมุทรสาคร, 2538) สอดคล้องกับที่ นิวัติ เรืองพานิช (2533) กล่าวว่า การอนุรักษ์ถือเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ไม่เฉพาะอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ทุก ๆ อย่างรวมกัน และต่างก็มีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก ในทางพุทธศาสนาได้ชี้ให้เห็นว่า เวลาพูดถึงมนุษย์กับธรรมชาติ เหมือนกับว่ามนุษย์อยู่จุดหนึ่ง และธรรมชาติอยู่อีกจุดหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เราไม่ได้ออกไปยืนแปลกแยกจากธรรมชาติ มนุษย์อยู่ในธรรมชาติ สอดคล้องกับพุทธปรัชญาที่กล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในธรรมชาตินั้นอยู่แก่กันและกัน เมื่อต้นไม้ล้มลงไปที่ดินหนึ่ง นั้นหมายความว่า ธรรมชาติแวดล้อมที่เคยอยู่กับต้นไม้ นั้นสูญเสียไป แมลงที่ร่อนชนิดที่เคยอาศัยต้นไม้ นั้น นกที่ร่อนชนิดที่เคยอาศัยต้นไม้ นั้นก็กระทบ

กระเทือนไปด้วย ทุกอย่างในโลกเราจัดวางไว้ในลักษณะที่ว่า เมื่อหยิบยกตัวใดตัวหนึ่งออกไปก็จะมีผลกระทบต่อตัวอื่นทันที (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2536)

สำหรับประเทศไทยวิธีการจัดการป่าไม้ของรัฐนั้น ไม่แตกต่างจากประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ กล่าวคือ ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการจัดการมาโดยตลอด โดยใช้มาตรการป้องกันและปราบปรามเป็นหลัก มีการปรับปรุงแผนการจัดการป่าไม้ กำหนดระเบียบการค้าไม้และมีกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ที่สำคัญหลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.ป่าไม้ 2484 พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ 2504 พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ 2507 พ.ร.บ.สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า 2535 และพ.ร.บ.สวนป่า 2535 ซึ่งกฎหมายและวิธีการจัดการที่กำหนดขึ้น ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนแนวคิดพื้นฐานของการอนุรักษ์ทรัพยากรด้วยกันทั้งสิ้น

แม้จะมีกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้อยู่มาก พื้นที่ป่าไม้ของประเทศก็ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่องและถูกเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่อยู่ทุกขณะ เนื่องจากกฎหมายและระเบียบการจัดการป่าไม้ภาครัฐที่มุ่งหมายให้เป็นไปโดยถูกต้องตามหลักวิชาการไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง สภาพที่ปรากฏคือ ชาวบ้านได้ใช้เส้นทางซีกลากไม้ภายหลังจากสัมปทานทำไม้สิ้นสุดลง เข้าไปเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าซึ่งเสื่อมโทรมเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร เป็นผลมาจากปัจจัยที่สำคัญอย่างน้อยสามประการคือ ประการแรก นโยบายส่งเสริมการเกษตรเพื่อการส่งออก ประการที่สอง การเพิ่มขึ้นของประชากร และประการสุดท้าย ที่ดินมีราคาสูงขึ้นเป็นเหตุจูงใจให้มีการจับจองที่ดินมากขึ้น และแม้ว่านโยบายการพัฒนานับเนื่องตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) จนถึงปัจจุบัน จะทำให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วงกลางของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงถึงร้อยละ 10 - 12 ต่อปี (โฆสิต บันเปียมวัชรวิทย์, 2533) แต่การพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ ส่งผลให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ก่อความขัดแย้งในการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ (TDRI, 1990) นอกจากนี้นโยบายการป่าไม้จะไม่บรรลุผลในเรื่องของการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ได้ตามเป้าหมายจนทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าไม้แล้ว ภาคการเกษตรก็ล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง เกิดการพังทลายของดิน น้ำท่วม ความแห้งแล้ง ดินเค็ม และเกิดการตกตะกอนในอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนต่าง ๆ รวมทั้งยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

ในขณะที่การพัฒนาและการกระจายรายได้ไม่บรรลุผลด้วยเหตุผลดังกล่าว การจัดการทรัพยากรป่าไม้แนวใหม่จึงหันมาให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อผลของการอนุรักษ์ทรัพยากรและการพัฒนาไปพร้อมกัน โดยรัฐมีนโยบายและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับ

การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจนปรากฏในนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 – 8 (พ.ศ. 2530-2544) และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 แต่ก็ไม่ได้รับการปฏิบัติให้เป็นจริงจากหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พิจารณาได้จากเหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมาสามารถกล่าวได้ชัดเจนว่า ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 – 3 (พ.ศ.2504 – 2519) ยังมิได้มีการผนวกหรือพิจารณาถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมให้เห็นอย่างเด่นชัด การพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มพูนอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง ไม่รู้จักประหยัด ไม่คำนึงถึงอนาคต ไม่มีแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการขจัดมลพิษสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่จึงมีสภาพที่เสื่อมโทรม มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ประโยชน์กับผู้รับผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น รวมทั้งก่อให้เกิดปัญหามลพิษต่าง ๆ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในรูปของแผนพัฒนาฯ ได้มีความชัดเจนมากขึ้น ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524) โดยได้กำหนดเป็นแนวทางอย่างกว้าง ๆ เพื่อเป็นกรอบในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญโดยในแต่ละทรัพยากรได้ให้แนวความคิดในเรื่องของการป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติมิให้เสื่อมโทรมลง ต่อมาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) ได้นำนโยบายและมาตรการการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ได้จัดทำขึ้น มาเป็นแนวทางในการกำหนดมาตรการและเป้าหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยได้มีการปรับแนวความคิดในการพัฒนาในลักษณะของการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติได้โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ได้มีการกล่าวเน้นถึงการเร่งรัด การบูรณาการและการบริหารทรัพยากรหลักและสิ่งแวดล้อมของชาติ โดยเฉพาะที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ มิให้เสื่อมโทรมจนเป็นอันตรายต่อสภาพแวดล้อมและการพัฒนาประเทศ รวมทั้งยังเน้นเรื่องการเพิ่มประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอีกด้วย

สำหรับในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 – 2534) ได้มีการปรับทิศทางและแนวความคิดในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากที่เคยแยกเป็นแผนเฉพาะเรื่องมาเป็นการรวมแผนสิ่งแวดล้อมเข้าเป็นแผนเดียวกับแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ทรัพยากรที่ดิน ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรแหล่งน้ำ ทรัพยากรประมง ทรัพยากรธรณี ภายใต้ชื่อว่า แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญในเรื่องของการปรับปรุง การบริหารและการจัดการให้มีประสิทธิภาพอย่างเป็นระบบ และที่สำคัญเน้นการส่งเสริมให้ประชาชน

องค์กรและหน่วยงานในระดับท้องถิ่นมีการวางแผนการจัดการและกำหนดแผนปฏิบัติการในพื้นที่ร่วมกับส่วนกลางอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการกำหนดให้มีการจัดทำแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดทั่วประเทศ ต่อมายังได้มีการปรับปรุงในส่วนของแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในรูปของแผนปฏิบัติการ โดยแยกประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมออกเป็น 4 ประเภทคือ ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่นอกเขตอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และมลพิษ ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างแนวทางให้กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ สามารถดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสานเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ต่อมาในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 – 2539) ได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และชายฝั่ง ให้สามารถสนับสนุนการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน โดยมีแนวทางดำเนินงานที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก จัดวางระบบข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง ประการที่สอง สนับสนุนให้ประชาชนที่อยู่ใกล้ธรรมชาติมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และประการสุดท้าย พัฒนา อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรด้านดิน น้ำ ป่าไม้ และชายฝั่ง ให้สมบูรณ์ เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำเนินชีวิตและการพัฒนาประเทศได้อย่างต่อเนื่อง แต่ส่วนใหญ่แล้วการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในระยะที่ผ่านมาได้บรรลุตามเป้าหมายและสอดคล้องกับแนวทางที่ได้กำหนดไว้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

นอกจากนี้ข้อเท็จจริงยังปรากฏอีกว่า ยังมีหลายชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์และป่าอนุรักษ์ จนทำให้เกิดสภาพป่าเสื่อมโทรมกระจายอยู่ทั่วไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งปัญหาดังกล่าวรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้พยายามดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาตามนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการสนับสนุนให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมตามแนวคิดป่าไม้สังคม แต่โครงการต่าง ๆ ก็ประสบอุปสรรคและยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ สาเหตุอีกประการหนึ่งน่าจะเกิดจากความเข้าใจในความหมายของป่าที่ต่างกันของสองฝ่าย โดยฝ่ายหนึ่งมองว่าป่าเป็นของรัฐ ดังนั้นรัฐจึงมีอำนาจที่จะทำอะไรก็ได้ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจว่าป่าเป็นปัจจัยพื้นฐานของปวงชนโดยทั่วไป ตนเป็นผู้บุกเบิกป่า มิใช่เป็นผู้บุกรุกป่าอย่างที่รัฐเข้าใจ เมื่อชาวบ้านมีความเข้าใจว่า ป่าคือสถานที่กว้างที่มีต้นไม้หลากหลายชนิด อยู่ในสภาพที่รกร้าง แล้วต่อมาเมื่อรัฐประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและป่าอนุรักษ์ พร้อมกับให้

สัมปทานทำไม้แก่บุคคลภายนอก ยิ่งทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่าสิ่งที่รัฐต้องการสงวนไว้ก็คือ “ไม้” ส่วนที่ดินคงไม่ต้องการ ดังนั้น ความคิดของชาวบ้านจึงขัดต่อความหมายของป่าตามนัยยะแห่งกฎหมายอย่างสิ้นเชิง (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534)

จากแนวความคิดที่แตกต่างกันนี้เอง ทำให้เกิดปัญหาและเกิดช่องว่างมากมายระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ยึดถือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมาย กับสิ่งที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะถูกต้องและชอบธรรมในประเด็นของป่าสงวนแห่งชาติ ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ได้เคยทรงมีพระบรมราโชวาทถึงปัญหาเกี่ยวกับป่าสงวนแห่งชาติไว้ เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2516 ว่า

“...ในป่าสงวนซึ่งทางราชการได้ขีดเส้นไว้ว่าเป็นป่าสงวนหรือป่าจำแนก แต่ว่าเราขีดเส้นไว้ประชาชนก็มีอยู่ในนั้นแล้ว เราจะเอากฎหมายป่าสงวนไปบังคับคนที่อยู่ในป่าที่ยังไม่ได้สงวนแล้ว เพิ่งไปสงวนทีหลัง โดยขีดเส้นบนเศษกระดาษก็ชอบกลอยู่ แต่มีปัญหาเกิดขึ้นที่เมื่อขีดเส้นแล้ว ประชาชนที่อยู่ในที่นั้นกลายเป็นผู้ฝ่าฝืนไป ถ้าดูในทางกฎหมายก็ฝ่าฝืน เพราะว่าตราเป็นกฎหมายโดยชอบธรรม แต่ว่าถ้าตามธรรมชาติ ใครเป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย ก็ผู้ที่ขีดเส้นนั่นเอง เพราะว่าบุคคลที่อยู่ในป่านั้น เขาอยู่มาก่อน เขามีสิทธิในความเป็นมนุษย์ หมายความว่าทางราชการบุกรุกคน มิใช่บุคคลบุกรุกกฎหมายบ้านเมือง...” (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบนและสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534)

อีกตัวอย่างหนึ่งก็คือ นโยบายส่งเสริมการปลูกป่าเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนช่วยปลูกป่า เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไม้และผลตอบแทนเชิงพาณิชย์ควบคู่กันในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือป่าเศรษฐกิจ ที่รัฐกำหนดในนโยบายการป่าไม้แห่งชาติ ปี 2528 โดยแบ่งพื้นที่ป่าไม้ออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ จำนวนร้อยละ 15 พื้นที่ป่าเศรษฐกิจ จำนวนร้อยละ 25 ต่อมาปี 2535 นโยบายการป่าไม้แห่งชาติได้เปลี่ยนจากเดิม แต่ยังคงใช้แนวทางเดิมคือจัดแบ่งพื้นที่ป่าไม้ออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ จำนวนร้อยละ 25 พื้นที่ป่าเศรษฐกิจ จำนวนร้อยละ 15 ซึ่งก็ยังคงแสดงถึงความไม่จริงใจของภาครัฐ ในการที่จะรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ให้คงอยู่ทั่วประเทศอย่างน้อยร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศ ตามที่กำหนดไว้ในแผนหรือนโยบายต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง ผลคือผู้ได้รับอนุญาตมักเป็นบริษัทเอกชนรายใหญ่ ไม่ใช่ประชาชนระดับพื้นฐานในท้องถิ่น การปลูกป่าโดยรัฐและเอกชนมีแนวโน้มที่จะเป็นเพื่อผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจมากกว่าการฟื้นฟูทรัพยากรในเชิงนิเวศวิทยา ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางพื้นที่ เช่น การปลูกป่าไม้โตเร็วทับที่ดินทำกิน ทับที่เลี้ยงสัตว์และที่สาธารณประโยชน์ของราษฎร ราษฎรที่ทามาหากินใกล้พื้นที่ป่าขาดประโยชน์ที่เคยได้รับจากการเก็บของป่า เป็นความขัดแย้งที่ขยายตัวจนกลายเป็นปัญหาทางด้านการเมืองการ

ปกครอง เมื่อวิเคราะห์พิจารณาแล้วเห็นได้ว่าจุดอ่อนของนโยบายส่งเสริมการปลูกป่าก็คือขาดความรัดกุมในการปฏิบัติและมองข้ามความสำคัญของการเปิดโอกาสให้เอกชนรายย่อยเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้เกิดช่องโหว่ให้เอกชนรายใหญ่เข้ามายึดครองพื้นที่ ยิ่งไปกว่านั้นยังปรากฏอีกว่าบริษัทเอกชนรายใหญ่เหล่านี้ยังได้จ้างให้ชาวบ้านที่ยากจนไปบุกกรุกพื้นที่ป่าสมบูรณีกักลายสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม เพื่อให้ตนเองและพรรคพวกได้เข้าครอบครองอีกด้วย (อำนาจ คอวนิช, 2527, อุทิศ ฤทธิอินทร์, 2533)

วิธีการแก้ไขของรัฐบาลในการรักษาพื้นที่ป่าไม้กลายเป็นปัญหามวลชน รัฐบาลไม่สามารถผลักดันราษฎรเหล่านี้ออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและป่าอนุรักษ์ได้ ในที่สุดนโยบายการให้สิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) จึงเกิดขึ้น แต่ในทางปฏิบัติก็ยังไม่สามารถหยุดยั้งการทำลายป่าลงได้ เพราะบางพื้นที่ประชาชนรักป่า แต่มีทัศนคติในทางลบต่อเจ้าหน้าที่ บางพื้นที่ประชาชนพยายามจะยึดพื้นที่ป่าเป็นของชุมชน โดยไม่ให้เจ้าหน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้อง จึงเห็นได้ว่าปัญหาป่าไม้ของประเทศไทยเรานั้น แท้จริงแล้วมิได้เป็นปัญหาทางวิชาการเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ที่เราได้ปล่อยปละละเลยมาเป็นเวลานาน จนเป็นปัญหาที่ยากยิ่งที่จะแก้ไขให้สำเร็จลุล่วงไปในระยะเวลาอันสั้น การแก้ปัญหาป่าไม้ให้บรรลุผลนั้น จะต้องมีเป้าหมายที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงไปโดยง่ายตามกระแสเศรษฐกิจและการเมือง (ไชยา อุชนะภัย, 2537) โดยเฉพาะในปัจจุบันที่กระแสความคิดของมนุษย์ให้ความสำคัญต่อสิ่งที่มี "มูลค่า" ยิ่งกว่าสิ่งที่มี "คุณค่า" ยิ่งทำให้มนุษย์หลงกำหนดแบ่งแยกทรัพยากรที่มีมูลค่าออกมาจากทรัพยากรอื่น ๆ และกอบโกยใช้ทรัพยากรที่มีคุณค่าอย่างปราศจากความยั้งคิด ขณะเดียวกันก็ทำลายทรัพยากรป่าไม้ที่มีคุณค่า เพื่อใช้ที่ดินสร้างมูลค่าของการผลิต ปราศจากความรู้ความเข้าใจว่า ทรัพยากรเหล่านี้เป็น "สรรพสิ่งที่ล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน" วิธีการทำลายทรัพยากรที่เคยมีคุณค่าเพื่อสร้างทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งที่มีมูลค่านี้นี้ ถือเป็นวิธีการที่เกิดจากความคิดอันโง่เขลาและนำมาซึ่งการทำลายตนเองในที่สุด (ปกรณ์ จริงสูงเนิน อ่างใน สุคนธ์ แก้วนันทา, 2541)

เมื่อเป็นเช่นนี้แนวทางการพัฒนาในปัจจุบันจึงเริ่มเปลี่ยนแปลง โดยการนำเอาความผิดพลาดจากอดีตมาพิจารณาทบทวนให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น นักวิชาการทั้งหลายได้มีความเห็นพ้องตรงกันว่า การพัฒนาที่ถูกต้องนั้นควรเป็นการพัฒนาที่มุ่งจะยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นหรือสูงขึ้นในทุก ๆ ด้าน มากกว่าจะเป็นการเล็งเห็นผลเสียทางด้านรายได้ เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2540) โดยในปัจจุบันนักวิชาการป่าไม้ไทยต่างก็ยอมรับว่าการที่จะแยกป่าออกจากประชาชนนั้น ไม่

สามารถแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าไม่ให้ลุกลามไปได้ จึงได้พยายามใช้ป่าไม้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชนบท ด้วยการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายใต้แนวคิดป่าชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่มีพื้นฐานและพัฒนามาจากการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านหรือแบบดั้งเดิม ที่ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ โดยแต่ละภาคแต่ละพื้นที่ต่างก็มีวิธีการของตนเองที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณีและลักษณะทางสังคมของภาคของพื้นที่นั้น ๆ การพัฒนาประเทศที่จะดำเนินการต่อไปจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการฟื้นฟูสภาพทรัพยากรอย่างเร่งด่วนให้ทันกับความต้องการ ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เดิม ให้มีการสูญเสียและถูกทำลายน้อยที่สุด (อำนาจ คอวนิช, 2525)

ในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรพบว่า การมีส่วนร่วมของสาธารณชนเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องควรมีบทบาทในเรื่องนี้ เพื่อให้การพัฒนาและการแก้ไขมีผลที่ยั่งยืน ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนดำเนินงาน การตัดสินใจ การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น อันได้แก่ ดิน น้ำ และป่า ในฐานะเป็นเจ้าของ เป็นผู้จัดการ เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์และเป็นผู้ทะนุบำรุงรักษา โดยหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนตามความจำเป็น ปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าไม้และปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างรัฐกับชุมชนหรือชุมชนกับชุมชน ก็จะถูกคลี่คลายลงและหมดไปได้ในที่สุด (พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเทศะ, 2540) เพราะสำหรับชาวบ้านแล้ว ป่าช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างเห็นได้ชัด ให้พื้น ให้พลังงาน ให้ไม้สำหรับก่อสร้าง ให้ไม้ไผ่หรือหวายสำหรับทำเครื่องจักสาน สัตว์ป่า หน่อไม้และเห็ดตลอดจนผักป่าต่าง ๆ ช่วยให้อาหารมีรสชาติขึ้น ยามเจ็บไข้ได้ป่วยสมุนไพรจากป่าช่วยรักษาโรคได้ (มูลนิธิโลกสีเขียว, ม.ป.ป.) จนมีผู้กล่าวกันว่า "ป่าคือแหล่งอาหาร ยารักษาโรคและวัตถุดิบจำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน เปรียบได้กับซูเปอร์มาร์เก็ตและร้านขายยาของชาวเมือง" (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ, 2536)

เนื่องจากในสภาพความเป็นจริงนับแต่อดีตมา ชุมชนมีการดูแลรักษาป่าในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตและแหล่งที่มาของปัจจัยสี่อันเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีพ แม้ความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ก็ยังไม่สามารถทำลายรากฐานดั้งเดิมได้หมดสิ้น หลาย ๆ ชุมชนยังสืบทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนต้นน้ำ ดูแลน้ำ ดูแลป่า เป็นความสัมพันธ์ของคน ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่เกื้อกูลระหว่างกันและกันมาโดยตลอด ยิ่งเมื่อปัญหาสถานการณ์

ความเชื่อมโยงของทรัพยากรเริ่มเลวร้ายลงทุกที ผลกระทบที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ วิกฤติน้ำที่หนักหน่วงรุนแรง หลายชุมชนหลายหมู่บ้าน เริ่มหันมาทบทวนที่มาของปัญหา หาสาเหตุที่ทำให้แห้งแล้ง เมื่อพบว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา จึงได้พยายามรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม คณะกรรมการ ออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง หลักคิดสำคัญในการรักษาป่าของชาวบ้านคือ การรักษาผืนป่าธรรมชาติให้คงอยู่ให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าต้นน้ำลำธารที่ชุมชนได้อาศัยประโยชน์ มีการแบ่งประเภทป่าออกเป็นป่าเพื่อการใช้สอย ป่าต้นน้ำ ป่าหวงห้ามตามประเพณี เป็นต้น ป่าเหล่านี้จะมีข้อกำหนดการเข้าใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไป ถ้ามีการละเมิดก็จะถูกลงโทษตามกฎหมายที่ชุมชนนั้นกำหนดขึ้น (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539) ในช่วงเวลาที่ผ่านมาสิบปีที่ผ่านมาได้มีการค้นพบว่า คนชนบทหลายแห่งมีองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแบบยั่งยืน ชุมชนหลายแห่งสร้างกฎเกณฑ์อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้ รูปแบบในการจัดการก็มีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสภาพของท้องถิ่น รูปแบบเหล่านี้ปรับได้ ไม่ได้กำหนดกันแน่นอน ชาวบ้านหลายแห่งเข้าใจถึงความสำคัญของป่า ชาวบ้านเชื่อว่าป่าให้สิ่งแวดล้อมที่ดีสำหรับการทำไร่ นา ป่าให้ผลผลิตเพื่อยังชีพ และป่าเป็นระบบการผลิตอย่างหนึ่งของชาวชนบท เชื่อว่าผลผลิตในไร่ นาลดลงก็เพราะมีการทำลายป่า ทำลายสิ่งแวดล้อม (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541)

บ้านทรายทอง หมู่ 16 ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีการป้องกันรักษาป่าของชุมชน มีองค์การบริหาร มีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนมานานกว่า 40 ปี มีการวางกฎระเบียบและขอบเขตการดูแลรักษาป่าไม้อย่างชัดเจน เป็นที่ยอมรับของชุมชนข้างเคียง มีระบบความคิด ความเชื่อและพิธีกรรมที่สนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีการเชื่อมโยงกับชุมชนภายนอก มีความเป็นพลวัต อยู่ในสภาวะการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกชุมชนตลอดเวลา ชุมชนรู้จักผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่เดิม กับแนวคิดใหม่ ความรู้ใหม่และการจัดการแบบใหม่ที่มาจากภายนอก แล้วนำมาพัฒนาชุมชนพัฒนาความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชน ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อความอยู่รอดของชุมชน การรักษา พื้นฟู อนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนเพื่อให้เป็นฐานทรัพยากรของชุมชนอย่างมีคุณภาพ สอดคล้องกับการดำรงชีพของชุมชนตลอดมา

จากปรากฏการณ์นี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า บ้านทรายทองมีประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนอย่างไร ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมากน้อยเพียงใด จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน การได้รับประโยชน์จากป่าและการได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน มีความสัมพันธ์

โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนหรือไม่ อย่างไร เพื่อได้เรียนรู้ถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชน อีกทั้งได้เข้าใจถึงสภาพและเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ตลอดจนรวมทั้งเพื่อสนองพระราชปณิธานอันแน่วแน่ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ต้องการให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ตามที่ได้ทรงมีพระราชนโยบายว่า การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของราษฎรจากผู้บุกรุกทำลายให้เป็นผู้ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้นั้น จะเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการหยุดยั้งการทำลายป่า ทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้อย่างได้ผล

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง
2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ

ป่าชุมชน

สมมติฐานการวิจัย

1. ชาวบ้านบ้านทรายทองมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนระดับปานกลาง
2. จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของ

ประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

3. การได้รับประโยชน์จากป่า มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการจัดการป่าชุมชน

4. การได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของ

ประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ พื้นที่ที่ศึกษาได้แก่ การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่บ้านทรายทอง หมู่ 16 ตำบลป่าดึก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของบ้านห้วยม้าไก่อ้ง หมู่ 8 ต่อมาเมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจึงแยกตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่เมื่อปี 2539 เหตุที่เลือกศึกษาวิจัยในหมู่บ้านแห่งนี้ เนื่องจากบ้านทรายทองเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองลำพูนประมาณ 16 กิโลเมตร การคมนาคมสะดวกสบายและง่ายต่อการเดินทางไปเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการศึกษา

วิจัย ประกอบกับปัจจุบันประชาชนยังคงร่วมกันดูแลรักษาป่าของชุมชนในพื้นที่เดิมไว้อย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบวิธีการจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชนที่โดดเด่นเฉพาะถิ่น มีความเป็นพลวัต มีความพยายามสานต่อความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่า ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ให้กลุ่มเยาวชนลูกหลานซึ่งเป็นอนาคตของประเทศชาติได้เห็นถึงความสำคัญของป่า และร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าเพื่อเป็นมรดกชิ้นสำคัญสืบต่อไป เพราะป่าชุมชนแห่งนี้อยู่ใกล้กับหมู่บ้าน ชุมชนได้พึ่งพาอาศัยป่าเพื่อการดำรงชีพอยู่เป็นนิจ เป็นที่รู้จักกันดีของชาวบ้านโดยทั่วไปในชื่อว่า "ป่าห้วยไฟ" อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเหมืองจี้ - สันป่าสัก มีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่

2. ขอบเขตเนื้อหา มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง การมีส่วนร่วมและวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่

ก. ศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง แบ่งเวลาออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงการตัดไม้เผาถ่าน (ก่อน ปี 2500) และช่วงการอนุรักษ์ป่า (ปี 2500 - ปัจจุบัน)

ข. ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ค. วิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ตามตัวแปรอิสระ จำนวน 3 ตัวแปร คือ จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน การได้รับประโยชน์จากป่า และการได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน

3. ขอบเขตเวลา การศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง แบ่งเวลาตามความแตกต่างของสภาพป่าและเหตุการณ์ออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงการตัดไม้เผาถ่าน (ก่อน ปี 2500) และช่วงการอนุรักษ์ป่า (ปี 2500 - ปัจจุบัน)

นิยามศัพท์เฉพาะ

องค์ความรู้ดั้งเดิม หมายถึง ภูมิปัญญาของชุมชนที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ได้แก่ ระบบความคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อและองค์ความรู้ ที่มีต่อการจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชน โดยสะท้อนผ่านวิถีชีวิต การทำมาหาเลี้ยงชีพ โครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคม พิธีกรรมและสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น การทำไร่หมุนเวียน ระบบเหมืองฝาย เทคโนโลยีพื้นบ้าน พิธีเลี้ยงผี พิธีบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขา

องค์ความรู้สมัยใหม่ หมายถึง ภูมิปัญญาของชุมชนที่ได้รับมาจากภายนอก และที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ เพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง เช่น กฎหมาย เทคโนโลยีสมัยใหม่ เศรษฐกิจใหม่ อุตสาหกรรมและการค้า วัฒนธรรมการบริโภค สัมปทานทำไม้

ป่าชุมชน หมายถึง ป่าที่ชาวบ้านได้ร่วมกันดูแลรักษาและจัดการใช้ประโยชน์ในชุมชนอย่างเป็นทางการและยั่งยืน เพราะทุกคนเป็นเจ้าของป่า เป็นผู้ดำเนินการและเป็นผู้รับผลประโยชน์จากป่า ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ป่าชุมชนหมายถึง ป่าชุมชนบ้านทรายทองหรือป่าน้ำจำห้วยไฟ ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเหมืองจี้-สันป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน หมายถึง การเข้าร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ หรือการพัฒนาป่าห้วยไฟของผู้ให้ข้อมูล ทั้งด้วยตนเอง ผ่านกลุ่มหรือผ่านตัวแทน ตั้งแต่ขั้นตอนการตัดสินใจ การปฏิบัติการ ผลประโยชน์ และการประเมินผล โดยกำหนดคะแนนการมีส่วนร่วมเป็น 4 ระดับ คือ มาก 3 คะแนน ปานกลาง 2 คะแนน น้อย 1 คะแนน ไม่มีส่วนร่วม 0 คะแนน จากนั้นจึงนำคะแนนมาคิดคำนวณค่าน้ำหนักคะแนนเฉลี่ย แล้วนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้

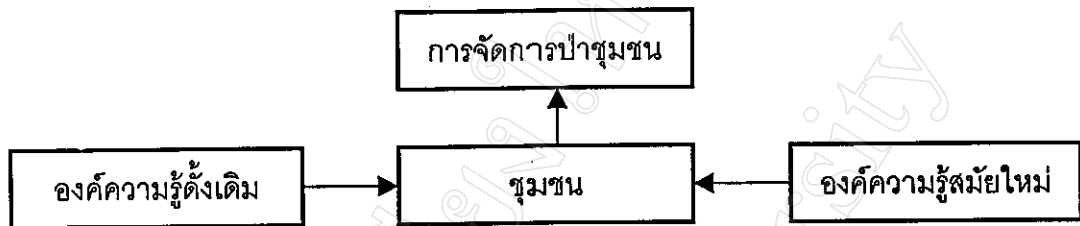
จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน หมายถึง จำนวนที่ดินของครัวเรือนเป็นไร่ ที่ผู้ให้ข้อมูลได้ใช้ประโยชน์หรือทำมาหากินทางการเกษตร อาจมีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ ก็ได้

การได้รับประโยชน์จากป่า หมายถึง การได้รับประโยชน์จากป่าห้วยไฟที่ประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมกันดูแลรักษาไว้ของผู้ให้ข้อมูล ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม โดยกำหนดคะแนนการได้รับประโยชน์จากป่าเป็น 4 ระดับ คือ มาก 3 คะแนน ปานกลาง 2 คะแนน น้อย 1 คะแนน ไม่ได้รับ 0 คะแนน จากนั้นจึงนำคะแนนมาคิดคำนวณค่าน้ำหนักคะแนนเฉลี่ย แล้วนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้

การได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน หมายถึง การได้รับข้อมูลข่าวสารเรื่องป่าชุมชนจากสื่อประเภทต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ เสียงตามสาย วิทยุ โทรทัศน์ เอกสารสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร แผนพับ เป็นต้น เพื่อนบ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ป่าไม้อำเภอ หน่วยป้องกันรักษาป่า เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน เป็นต้น โดยกำหนดคะแนนการได้รับข่าวสารเป็น 4 ระดับ คือ มาก 3 คะแนน ปานกลาง 2 คะแนน น้อย 1 คะแนน ไม่ได้รับ 0 คะแนน จากนั้นจึงนำคะแนนมาคิดคำนวณค่าน้ำหนักคะแนนเฉลี่ย แล้วนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้

กรอบแนวความคิด

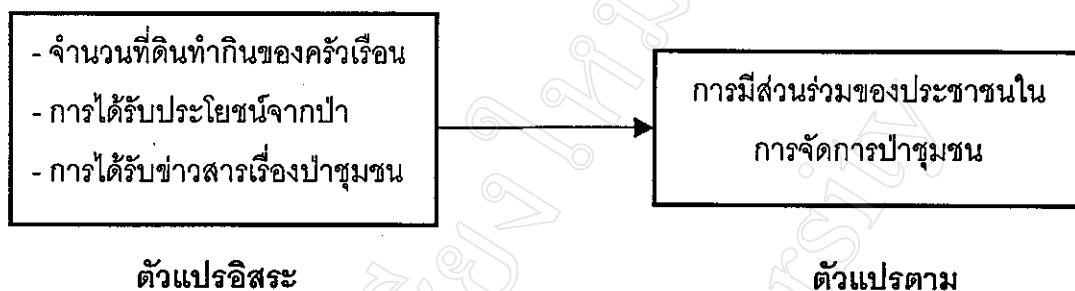
ก. กรอบแนวความคิดในการศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง

การจัดการป่าชุมชน เกิดจากการผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ดั้งเดิมกับองค์ความรู้สมัยใหม่ของชุมชน แล้วนำมาพัฒนาชุมชนพัฒนาความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองซึ่งมาจากภายนอกชุมชน ที่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากรของชุมชนตลอดเวลา โดยสะท้อนผ่านรูปแบบหรือกระบวนการต่าง ๆ เช่น พิธีบวชป่า พิธีสืบชะตาแม่น้ำ ทอดผ้าป่าต้นไม้ ไร่นाप่าผสม วนเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน เป็นต้น ภายใต้แนวความคิดที่ว่า "ระบบสังคมและระบบนิเวศมีความสามารถในการรองรับความเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่ง หากระบบหนึ่งระบบใดเปลี่ยนแปลงหรือถูกกระทบกระเทือนอีกระบบหนึ่งก็จะเปลี่ยนไปด้วย เพราะทั้งสองระบบต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีการเชื่อมโยงระหว่างกันด้วย"

ในบางสถานการณ์ชุมชนมีความเป็นพลวัต กล่าวคือสามารถปรับเปลี่ยนไปได้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงทางสภาวะธรรมชาติและความต้องการของประชาชน มีผลให้ทรัพยากรป่าไม้คงความอุดมสมบูรณ์และยั่งยืนตลอดไป แต่ในบางสถานการณ์ชุมชนกลับมีภูมิปัญญาพื้นบ้านขัดแย้งกับรูปแบบการผลิต ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และปัญหาความเสื่อมถอยของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ข. กรอบแนวความคิดในการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง

หนึ่งในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทั่วไปของชาวบ้านบ้านทรายทองเกี่ยวกับจำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน การได้รับประโยชน์จากป่าและการได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนนั้น ผู้วิจัยมีแนวความคิดว่าหากชาวบ้านมีที่ดินทำกินเพื่อการเกษตรมาก ก็ต้องใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติมาก หากชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่ามาก เช่น แหล่งน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งศึกษาธรรมชาติ เป็นต้น ก็ต้องดูแลรักษาป่ามาก และหากชาวบ้านได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนมาก ก็ต้องเกิดความสำนึก ความตระหนัก มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสมบัติสาธารณะและส่วนรวม และห่วงแหนในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น จึงน่าจะมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมาก จำแนกตามตัวแปรได้ ดังนี้

1. ตัวแปรอิสระ (Independent Variables) คือ ข้อมูลทั่วไปของชาวบ้านบ้านทรายทอง หมู่ 16 ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 100 ครัวเรือน จากจำนวนประชากรทั้งหมด 130 ครัวเรือน ได้แก่

- ก. จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน
- ข. การได้รับประโยชน์จากป่า
- ค. การได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน

2. ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน